

RZECZPOSPOLITA POLSKA I HISZPAŃSKA WOJNA DOMOWA

1.1. Polityka rządu RP wobec iberyjskiego konfliktu

Postawa władz RP wobec hiszpańskiego konfliktu została już szczegółowo przedstawiona w naszym opracowaniu na ten temat³⁸. Wojna ta przyniosła wzrost polskiego zainteresowania Hiszpanią, głównie jednak pod kątem umiędzynarodowienia tego starcia i wynikających z niego implikacji dla sytuacji w Europie. W początkowym okresie po zamachu stanu wojskowych z lipca 1936 r. – który miał na celu zapobieżenie wybuchowi rewolucji, a w rzeczywistości ją zdetonował – polskie MSZ oczekiwało na rozwój wypadków w tym odległym państwie. Nikt nie spodziewał się wówczas, że wypowiedzenie posłuszeństwa lewicowemu rządowi Frontu Ludowego, właściwie jedynie tolerowanemu przez dążące do obalenia istniejącego ustroju społeczno-gospodarczego siły rewolucyjne, doprowadzi do długotrwałej i bratobójczej wojny. W Warszawie z uwagą przypatrywano się przede wszystkim reakcji sojuszniczej Francji, w której również sprawował rządy Front Ludowy, ale także rosnącej w siłę Wielkiej Brytanii. Jeszcze większe zainteresowanie iberyjski konflikt zaczął budzić, gdy potwierdziły się informacje o wsparciu powstańców przez Niemcy i Włochy w lipcu oraz o przyjsciu z „internacjonalistyczną”, acz zawołowaną pomocą przez Związek Sowiecki i cały świat komunistyczny, o czym zadecydowano w kolejnych dwóch miesiącach. Był to ważny etap realizacji moskiewskich planów wobec Hiszpanii, wdrażanych intensywnie przy udziale m.in. Kominternu (III Międzynarodówki) od 1931 r., kiedy obalono w tym państwie monarchię i ustanowiono republikę³⁹.

³⁸ J.S. Ciechanowski, *Podwójna gra*.

³⁹ Zob. szerzej: *España traicionada. Stalin y la guerra civil*, eds. R. Radosh, M.R. Habeck, G. Sevostianov, trad. J.M. Madariaga, Barcelona 2002; D. Kowalsky, *La Unión Soviética y la guerra civil española. Una revisión crítica*, trad. castellana T. de Lozoya, J. Rabasseda-Gascón, Barcelona 2004; G. Martín Asensio, *The Comintern in Spain before the Civil War. Red Tide Rising*, London 2024.

Polska oficjalnie, wzorem innych krajów, postanowiła zachować w konflikcie hiszpańskim neutralność. Rząd zignorował datowane na 28 lipca 1936 r. pismo gen. dyw. Miguela Cabanellasa Ferrera, który w imieniu utworzonej w Burgos Junty Obrony Narodowej (Junta de Defensa Nacional) oznajmiał władzom w Warszawie utworzenie 23 tegoż miesiąca nowego rządu – w ogóle na to pismo nie odpowiedziano. Na początku sierpnia odmówiono z kolei zawarcia kontraktu z gabinetem lewicowej Republiki Hiszpańskiej na sprzedaż polskich samolotów. W tym samym miesiącu przyłączono się do brytyjskiej inicjatywy tzw. nieinterwencji w konflikcie, oficjalnie zgłoszonej przez Francję i mającej zapobiec wybuchowi wojny w Europie z iberyjskimi wydarzeniami w tle. Była to dość fikcyjna instytucjonalizacja neutralności. Jej celem było przede wszystkim stworzenie forum do rozmów, które powstrzymałyby głównie narodowosocjalistyczne Niemcy oraz komunistyczny Związek Sowiecki od bezpośredniego starcia na Półwyspie Iberyjskim i poza nim. W toczących się rozmowach Warszawa zwracała uwagę na przywiązanie do podstawowej zasady nieingerowania w sprawy innych krajów i pokojowość polskiej polityki. 11 sierpnia Rzeczpospolita przyłączyła się do francuskiej inicjatywy wprowadzenia ścisłego embarga na wywóz do Hiszpanii materiału wojennego, również prywatnego. Po trzech tygodniach konsultacji, 22 sierpnia Wierzbowa – jak nazywano polski resort spraw zagranicznych – wyraziła w *aide-mémoire* zgodę na przestrzeganie zasady nieinterwencji w wewnętrzne kwestie hiszpańskie polegającej przede wszystkim na niedostarczaniu broni i innego sprzętu wojenskowego. 27 tego miesiąca warszawskie MSZ ostatecznie określiło swoje stanowisko w nocy do ambasady francuskiej – datę tę traktowano jako oznaczającą formalne przystąpienie Warszawy do porozumienia. Rząd RP zaznaczył jednak, że będzie się czuł związany wynikającymi z deklaracji zobowiązaniami jedynie w takim samym stopniu, w jakim uczynią to wszystkie zainteresowane gabinety. Podkreślano także, iż sprawa ta dotyczy wyjątkowego przypadku i nie może uchodzić za precedens⁴⁰.

⁴⁰ J.S. Ciechanowski, *Podwójna gra*, s. 45–57. Zob. także: AAN, MSZ, sygn. 4040; *ibidem*, Ambasada RP w Berlinie [1919] 1920–1939 (dalej: AB), sygn. 117, 118, 119, 4038; Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego, Londyn, Wielka Brytania (dalej: AIPMS), Polskie Siły Zbrojne. Wojsko Polskie 1918–1939, Attaché Wojskowy RP w Lizbonie i San Sebastián, 1936–1939 (dalej: AWLSS), sygn. A.I.2/2; The National Archives, Kew, Richmond, Surrey, Wielka Brytania (dalej: TNA), Records created or inherited by the Foreign Office 1567–2004, General Correspondence from Political and Other Departments 1756–1966, Political Departments: General Correspondence from 1906–1966 (dalej: FO), ref. FO 425/413; M. Korczak, *Nie-interwencja w wojnie domowej*, „Polityka Narodów” 1937 maj, t. IX, z. 5, s. 506–510; M. Baumgart, *Wielka Brytania wobec wojny domowej w Hiszpanii (1936–1939)*, w: *Wojna domowa w Hiszpanii 1936–1939 w polityce międzynarodowej*, red. A. Czubiński, Poznań 1989, s. 131, 136; A.M. Brzeziński, *Francja wobec wojny domowej w Hiszpanii (1936–1939)*,

Od września przedstawiciele RP brali udział w pracach Międzynarodowego Komitetu dla Stosowania Układu o Nieinterwencji w Hiszpanii, zwanego potocznie Komitetem Nieinterwencji, co było dla Polski dość kosztowne. Stał się on z jednej strony areną nieustannych starć pomiędzy mocarstwami zainteresowanymi interwencją i forsowaniem swych roszczeń na Półwyspie Iberyjskim, z drugiej zaś płaszczyzną rozładowywania przynajmniej części napięć. Już wtedy polscy dyplomaci stosowali politykę przeciwstawiania się wnioskowi ambasadora sowieckiego oraz trzymaniu się blisko linii francusko-brytyjskiej, szczególnie od momentu, gdy znaczne zaangażowanie w konflikt przeciwstawnych bloków ideologicznych stało się faktem. Postawa taka sprzyjała w pewnym stopniu Hiszpanii powstańczej. Na ogół wypowiadano się rzadko, głównie w sprawach proceduralnych, unikając udziału w dyskusjach merytorycznych i nie wchodząc w skład podkomitetu krajów specjalnie zainteresowanych nieinterwencją ze względu na swoje położenie geograficzne, a także powszechnie znanych państw-producentów broni. Generalnie przedstawiciele RP wspierali wysiłki Wielkiej Brytanii i Francji, by nie doszło do ostatecznego zerwania rozmów w Londynie i zaprzestania funkcjonowania komitetu⁴¹.

W grudniu 1936 r. władze Rzeczypospolitej wprowadziły zakaz eksportu uzbrojenia do Hiszpanii na pokładzie polskich statków i samolotów, potwierdzony w czerwcu 1937 r. przyjętą przez Sejm RP ustawą o wykonaniu zasady nieinterwencji w sprawy wewnętrzne iberyjskiego państwa. W marcu roku następnego Polska weszła jako reprezentantka krajów Morza Bałtyckiego w skład Międzynarodowego Biura Nieinterwencji w Hiszpanii, które miało wprowadzić w życie przyjęty plan kontroli granic lądowych i morskich, aczkolwiek wykonywanej poza nimi. Warszawa wysłała trzech kontrolerów lądowych do Francji oraz dwóch morskich na Gibraltar. Bardzo szybko jednak system ten przestał funkcjonować w wyniku różnych incydentów. Zaczęto skupiać się na koncepcji wycofania z Hiszpanii zagranicznych ochotników – polskie MSZ dopuszczało

ibidem, s. 108, 111, 114, 120, 121; B. Koszel, *Hiszpański dramat 1936–1939. Wojna domowa w polityce mocarstw europejskich*, Poznań 1991, s. 59, 61; S. Ajzner, *Polska a wojna domowa*, s. 25, 30; J. Łukasiewicz, *Dyplomata w Paryżu 1936–1939*, Warszawa 1995, *passim*; DTJS, t. II, s. 258, 268, 499, 500; *Dokumenty z dziejów polskiej polityki zagranicznej 1918–1939*, t. II: 1933–1939, red. T. Jędruszczak, M. Nowak-Kiełbikowa, Warszawa 1996, s. 120.

⁴¹ J.S. Ciechanowski, *Podwójna gra*, s. 57–59. Zob. także: AAN, AB, sygn. 117; TNA, ref. FO 425/414; DTJS, t. II, s. 327; B. Koszel, *Działalność Międzynarodowego Komitetu dla Stosowania Układu o Nieinterwencji w Hiszpanii*, w: *Wojna domowa w Hiszpanii*, s. 190, 192; S. Sierpowski, *Stosunki polsko-włoskie w latach 1918–1940*, Warszawa 1975, s. 488–491; S. Ajzner, *Polska a wojna domowa*, s. 38, 39; A. Wysocki, *Tajemnice dyplomatycznego sejfu*, oprac. W. Jankowerny, Warszawa 1979, s. 378, 379, 483, 484; *La diplomacia mundial ante la guerra española. Crónica basada en una colección de documentos diplomáticos y políticos, producidos por las Potencias con motivo de dicha guerra*, ed. F.V. Sevillano Carbajal, Madrid 1969, s. 77, 85–87, 108–110, 152–162.

przyjęcie na swoje terytorium jedynie bezpaństwowców, którzy udowodniliby, że udali się tam z obszaru RP⁴².

Polska przyczyniła się w części także do uniemożliwienia poruszania spraw politycznych dotyczących Hiszpanii na forum Ligi Narodów, której prestiż mocno osłabł po agresji Japonii na Chiny, Włoch na Etiopię oraz wystąpieniu z tej organizacji międzynarodowej Niemiec i Japonii w 1933 r. We wrześniu 1936 r. polska delegacja na Zgromadzenie Ligi Narodów sceptycznie odnosiła się do sowiecko-meksykańsko-republikańskiej inicjatywy potępienia rządów Niemiec, Portugalii i Włoch za udzielenie rebeliantom bezpośredniej pomocy wojskowej, w ramach której domagano się ponadto uruchomienia art. 16 Paktu Ligi przewidującego możliwość przeciwdziałania zbrojnej napaści. Stanowisko zgromadzenia stwierdzające, że debata o wojnie domowej na tym forum stała się bezprzedmiotowa w związku z powstaniem Komitetu Nieinterwencji, było zgodne z polskim zapatrywaniem na tę sprawę. Z kolei na grudniowej sesji Rady Ligi Narodów zwołanej w wyniku wniesienia przez lewicową Hiszpanię skargi na interwencję zbrojną Niemiec i Włoch, delegat RP zajął pozycję zdecydowanie sprzyjającą powstańcom narodowym. Polska wniosła także wkład w aktywność genewskiej organizacji w odniesieniu do iberyjskiej wojny w postaci udziału dr. med. Czesława Wroczyńskiego, rządowego komisarza ds. chorób zakaźnych oraz byłego inspektora generalnego zdrowia publicznego, w misji sanitarnej wysłanej do Hiszpanii republikańskiej (grudzień 1936–styczeń 1937). Jesienią tego ostatniego roku ostatecznie okazało się, że Liga Narodów nie podejmie żadnych działań, które sprzyjałyby Republice. We wrześniu poniosła ona porażkę w wyborach na niestałego członka Rady Ligi, a rezolucja tego organu genewskiej organizacji z maja – o wycofaniu z Hiszpanii wszystkich zagranicznych kombatanów – pozostała na papierze. Delegat RP twardo przeciwstawiał się wnioskowi zgłaszanym czy popieranym przez Sowiety, hiszpańską Republikę i Meksyk⁴³.

⁴² J.S. Ciechanowski, *Podwójna gra*, s. 59–67. Zob. także: KMS; AAN, Poselstwo RP w Wiedniu 1918–1938, sygn. 35; *ibidem*, Prezydium Rady Ministrów w Warszawie 1917–1939, Część VI – Akta grupowe (dalej: PRM-AG), sygn. 74-51; *ibidem*, AB, sygn. 118; *ibidem*, MSZ, sygn. 26, *Notatka w sprawie nieinterwencji w Hiszpanii*, b.m. 7 IX 1937; AIPMS, Rękopisy i maszynopisy (dalej: RM), sygn. B.2244, J. Starzewski, *Zarys dziejów polskiej polityki zagranicznej (1914–1939)*, skrypt na Kurs Dyplomatyczno-Konsularny MSZ, Londyn III 1944, s. 53; TNA, ref. FO 371/22635; DTJS, t. III, s. 105–107, 319; J. Beck, *Przemówienia, deklaracje, wywiady, 1931–1939*, Warszawa 1939, s. 269–272; *La diplomacia mundial*, s. 147–149; F. Gómez-Jordana Souza, *Milicia y diplomacia. Diarios del Conde de Jordana 1936-1944*, selección y glosas R. Gómez-Jordana Prats, Burgos 2002, s. 102, 103, 105; B. Koszel, *Działalność*, s. 195, 197, 198, 205–209; *idem*, *Interwencja niemiecka w wojnie domowej w Hiszpanii*, w: *Wojna domowa w Hiszpanii*, s. 341; W. Michowicz, *Organizacja polskiego aparatu dyplomatycznego w latach 1918–1939*, w: *Historia dyplomacji polskiej* (dalej: HDP), t. IV: 1918–1939, red. P. Łossowski, Warszawa 1995, s. 69.

⁴³ J.S. Ciechanowski, *Podwójna gra*, s. 67–78. Zob. także: KMS; AAN, AB, sygn. 117, 118; *ibidem*, MSZ, sygn. 4041; *ibidem*, Delegacja RP przy Lidze Narodów w Genewie 1920–1940

W początkowym okresie iberyjskiej wojny nie brakło głosów sprzyjających Hiszpanii republikańskiej w polskim establishmentie, w końcu wywodzącym się z niepodległościowych kręgów socjalistycznych. Stopniowo jednak zaczęły one zanikać, gdy wyraźnie widoczny stawał się przemożny wpływ Sowietów na lewicową Republikę. Zorientowano się, że zwycięstwo tej ostatniej grozi trwałą sowietyzacją kraju, a przez to rozszerzeniem wpływu ZSRS w Europie na skalę od czasu ugruntowania zdobyczy tzw. rewolucji październikowej nie-spotykaną. Zdawano sobie ponadto sprawę z ekspansji Sowietów za pomocą frontów ludowych z myślą o wywoływaniu w przyszłości przewrotów komunistycznych w zachodniej części Europy w celu „wyzwalania proletariatów”. Zwracano także uwagę na entuzjazm wobec Republiki rodzimych komunistów oraz dochodzące z drugiego krańca Europy informacje o przedstawianiu Polski w Hiszpanii lewicowej jako państwa „faszystowskiego”. Tradycyjnie narzekano na niedostrzeganie przez Zachód prawdziwych celów polityki zagranicznej Moskwy oraz naiwną wiarę w jej pokojowe zamiary. Wzrastało poparcie dla Hiszpanii antyrewolucyjnej, choć też obawiano się i długo wierzono – nie znając dobrze iberyjskich stosunków – że może dojść do utworzenia tam państwa satelickiego III Rzeszy oraz do otoczenia Francji przez trzy wrogie jej dyktatury. Temu ostatniemu pogładowi przeciwstawiał się poseł RP w kraju Cervantesa Marian Szumlakowski, znający swoistą dumę miejscowych narodowców oraz oznaki samodzielności Hiszpanii powstańczej pomimo bliskiego sojuszu z Rzeszą i wpływów tamże jej przedstawicieli. Nie bez znaczenia pozostawały również nadsyłane przez dyplomatę raporty o zadrażnieniach hiszpańsko-włoskich i hiszpańsko-niemieckich. Zanim to jednak nastąpiło, już w lipcu i sierpniu 1936 r. przewidywał on zwycięstwo „ruchu wojskowego, nacjonalistycznego”, w czym był – jak pisał w diariuszu – odosobniony. W styczniu roku następnego

(dalej: DRPLN), sygn. 93; CAW WBH, Oddział II Sztabu Głównego (Generalnego) z lat [1919] 1921–1939 (dalej: Oddział II), sygn. I.303.4.4120; AIPMS, AWLSS, sygn. A.I.2/2, „Konflikt hiszpański”. Wykład wygłoszony dnia 13 maja 1938 r. na Kursie Naukowym dla urzędników służby zagranicznej przez d-ra Witolda Kozłowskiego, kierownika referatu w M.S.Z., b.m. i d.; S. Sierpowski, *Wojna domowa w Hiszpanii na forum Ligi Narodów*, w: *Wojna domowa w Hiszpanii*, s. 171–175, 180, 183, 184; J. Rubio, *Asilos y canjes*, s. 143–145, 210–216; M. Baumgart, *Wielka Brytania wobec wojny*, s. 140, 141; *Hispanicus, Foreign intervention in Spain*, London b.r., s. 545, 546; S. Ajzner, *Polska a wojna domowa*, s. 56; Á. Viñas, *Franco, Hitler y el estallido de la guerra civil. Antecedentes y consecuencias*, Madrid 2001, *passim*; M. Heiberg, *Emperadores del Mediterráneo. Franco, Mussolini y la guerra civil española. Julio de 1936-marzo de 1937*, Barcelona 1999, *passim*; DTJS, t. III, s. 361–363; *La diplomacia mundial*, s. 373–395; P. de Azcárate, *Mi embajada en Londres durante la guerra civil española*, Barcelona 1976, s. 144; P. Starzeński, *Trzy lata z Beckiem*, przypisy B. Grzełowski, Warszawa 1991, s. 16, 17, 20, 50; J. Meysztowicz, *Czas przeszły dokonany. Wspomnienia ze służby w Ministerstwie Spraw Zagranicznych w latach 1932–1939*, Warszawa 1989, s. 92, 93; J. Gawroński, *Moja misja w Wiedniu 1932–1938*, Warszawa 1965, s. 436, 437.

Szumlakowski oświadczył zaś ministrowi spraw zagranicznych Józefowi Beckowi, że wojnę wygra obóz gen. Franco, a porozumienie między stronami jest niemożliwe. Warszawa była w tym czasie ostrożna, bacznie obserwując postawę Wielkiej Brytanii i Francji⁴⁴.

W czasie trwania wojny domowej zachodził stały proces osłabiania relacji rządu RP z lewicową Republiką oraz nawiązywania coraz intensywniejszych kontaktów z Hiszpanią narodową. Choć z tą pierwszą zachowano stosunki dyplomatyczne, tej drugiej umożliwiono półoficjalną działalność jej przedstawicielstwa w Polsce. Aż do marca 1937 r. była ona zresztą ułatwiona przez nieobecność w Warszawie oficjalnego reprezentanta rządu Frontu Ludowego⁴⁵.

⁴⁴ J.S. Ciechanowski, *Podwójna gra*, s. 78–101. Zob. także: KMS; AAN, MSZ, sygn. 4040, 4491; *ibidem*, AB, sygn. 117, 118; *ibidem*, Ambasada RP w Rzymie 1923–1939 (dalej: AR), sygn. 24, B. Wieniawa-Długoszowski, ambasador RP przy Kwirynale, do J. Becka, Rzym 25 VII 1939; CAW WBH, Oddział II, sygn. I.303.4.4065, I.303.4.1920; RGWA, fond 308, opis 19, dzieło 552; AIPMS, AWLSS, sygn. A.I.2/2; Archivo de los Condes de Puñonrostro, Madryt, Hiszpania (dalej: ACP), F. Serrat Bonastre, *Memorias*, t. III: 1924–1936, s. 2387; DTJS, t. II, s. 96, 127; *ibidem*, t. III, *passim*; *ibidem*, t. IV, s. 691; *Documenti per la storia delle relazioni italo-polacche (1918–1940)*. Dokumenty dotyczące historii stosunków polsko-włoskich (1918–1940 r.), t. II, a cura / oprac. M. Di Simone, N. Eramo, A. Fiori, J. Stoch, Roma 1998, s. 1477; J. Łukasiewicz, *Dyplomata w Paryżu*, s. 119; A. Wysocki, *Tajemnice*, s. 425, 426, 452, 485; W. Stachiewicz, *Wierności dochować żołnierskiej. Przygotowania wojenne w Polsce 1935–1939 oraz kampania 1939 w relacjach i rozważaniach szefa Sztabu Głównego i szefa Sztabu Naczelnego Wodza*, oprac. M. Tarczyński, Warszawa 1998, s. 94, 95; J. Perłowski, *Geneza rewolucji hiszpańskiej. Odczyt wygłoszony 2 października 1936 r. w Klubie Społeczno-Politycznym w Warszawie*, Warszawa 1937; S. Gregorowicz, M.J. Zacharias, *Polska–Związek Sowiecki. Stosunki polityczne 1925–1939*, Warszawa 1995, s. 131–133; M. Kornat, *Polska 1939 roku wobec paktu Ribbentrop–Mołotow. Problem zbliżenia niemiecko-sowieckiego w polityce zagranicznej II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2002, *passim*; *idem*, *Ambasador Wacław Grzybowski i jego misja w Związku Sowieckim (1936–1939)*, ZH, 2002, z. 142, s. 30; S. Dębski, *Między Berlinem a Moskwą. Stosunki niemiecko-sowieckie 1939–1941*, Warszawa 2003, s. 61–88; *Polska polityka zagraniczna w latach 1926–1932* [winno być: 1939]. Na podstawie tekstów min. Józefa Becka, oprac. A.M. Cienciała, Paryż 1990, s. 245; S. Sierpowski, *Stosunki polsko-włoskie*, s. 530, 582; A.A. Offner, *American Appeasement. United States Foreign Policy and Germany, 1933–1938*, Cambridge, Mass. 1969, s. 277; S. Ajzner, *Polska a wojna domowa*, s. 30.

⁴⁵ J.S. Ciechanowski, *Podwójna gra*, *passim*. Zob. także: KMS; Archivo General del Ministerio de Asuntos Exteriores, Madryt, Hiszpania (dalej: AGMAE), Archivo Renovado (dalej: AR), leg. R. 1060, exp. 223; TNA, ref. FO 425; AAN, MSZ, sygn. 551, 1587–1592, 1890, 1891, 4038–4043, 4059; AIPMS, Dokumenty cywilnych urzędów rządowych, 1919–1991, Poselstwo RP w Madrycie, Hiszpania, 1932–1968 (dalej: PM), sygn. A.45.49/2B, A.45.727/1; DTJS, t. II, s. 299, 300, 303, 327, 499, 500; *ibidem*, t. IV, s. 221; A. Wysocki, *Tajemnice*, s. 484, 485; J. Gawroński, *Moja misja*, s. 436; P. de Azcárate, *Mi embajada*, s. 105, 144; I. Majski, *Wspomnienia ambasadora radzieckiego*, t. II: *Pokój czy wojna*, przeł. W. Komarnicka, Warszawa 1968, s. 395, 405; R. Debicki [Dębicki], *Foreign Policy of Poland 1919–39. From the Rebirth of the Polish Republic to World War II*, New York 1962, s. 113; P. Łossowski, *Dyplomacja Drugiej*

W początkowych miesiącach oczekiwania na rozstrzygnięcie iberyjskiego starcia, już po przyjęciu deklaracji o nieinterwencji w wewnętrzne sprawy hiszpańskie, polska dyplomacja skupiona była przede wszystkim na bezpieczeństwie akredytowanego w tym kraju personelu placówki dyplomatycznej oraz przebywających tam obywateli RP, w mniejszym stopniu także konsulatów honorowych. Kolejny etap rozpoczął się jesienią, kiedy powszechnie uznawano (nie tylko w Polsce), że rozstrzygnięcie zapadnie w najbliższym czasie w związku z dotarciem powstańców na przedmieścia Madrytu. Okazało się jednak wkrótce, że nie zdołali oni zdobyć stolicy państwa.

Pierwsze kontakty z władzami Hiszpanii narodowej poseł Szumlakowski nawiązał w uzgodnieniu z centralą w listopadzie 1936 r., choć nieformalnie dochodziło do nich już w poprzednim miesiącu. W tym samym czasie dwa poważne czynniki mimo to komplikowały relacje z Burgos. Pierwszym były realizowane od września znaczne dostawy polskiego uzbrojenia i innego materiału wojennego przez pośredników – w tym kontrolowanych przez NKWD – dla Hiszpanii republikańskiej, przy niewielkiej ilości sprzętu sprzedanego stronie przeciwnej. Lewicowcy dysponowali krajowymi rezerwami skarbowymi – płacono gotówką w dewizach lub złotych. Powstawało wrażenie niewywiązywania się z deklaracji o nieinterwencji w postaci łamania przez wyspecjalizowaną polską spółkę państwową handlującą bronią SEPEWE embarga, co zauważali różni historycy. W rzeczywistości jednak – jak już pisaliśmy – Polska wcześniej zastrzegła, że będzie jej przestrzegać jedynie w przypadku, gdy uczynią to również inne państwa, a władze RP dbały o formalne pozory poprzez uzyskiwanie odpowiednich, autentycznych i niehiszpańskich zaświadczeń o ostatecznym użytkowniku broni – wystawiali je przede wszystkim reprezentanci państw latynoskich. Eksport był uzgadniany ze Sztabem Głównym Wojska Polskiego i konsultowany z MSZ, które zalecało ostrożność. W ten sposób Rzeczpospolita pozbyła się na korzystnych warunkach zapasów broni starej oraz świeżo wyprodukowanej, aczkolwiek wadliwej, chociaż częściowo eksportowano także sprzęt sprawny, co było później przedmiotem dochodzeń w ramach rozliczania ekipy przedwrześniowej po wybuchu wojny światowej. W trakcie hiszpańskiego konfliktu polskie MSZ oraz służący na placówkach dyplomaci dementowali pogłoski o sprzedaży rodzimego uzbrojenia do Hiszpanii, lecz ci ostatni nie zdawali sobie sprawy ze skali transakcji. Łącznie w latach 1936–1939 SEPEWE sprzedała sprzęt wojskowy za ok. 36 mln USD, który trafił do obu stron hiszpańskiego konfliktu, głównie zaś do Republiki. Stanowiło to niemal 2/3 całej

Rzeczypospolitej. Z dziejów polskiej służby zagranicznej, Warszawa 1992, s. 184, 185; B. Koszel, *Hiszpański dramat*, s. 63–67; W. Michowicz, *Organizacja*, s. 69; *idem*, *Aneks III. Szefowie misji dyplomatycznych akredytowanych w okresie międzywojennym w Warszawie*, w: HDP, t. IV, s. 647; S. Ajzner, *Polska a wojna domowa*, s. 32–88.

wartości polskiego eksportu broni i innych materiałów zbrojnych w okresie międzywojennym. Ich sprzedaż Republice była przedmiotem licznych protestów ze strony władz narodowych. Rząd RP nie utrudniał również tranzytu przez Gdynię sprzętu wojennego pochodzącego z Czechosłowacji⁴⁶.

⁴⁶ J.S. Ciechanowski, *Podwójna gra*, s. 456–560, 694–698. Zob. także: AAN, MSZ, sygn. 4038–4040, 4062; *ibidem*, AB, sygn. 118, 2900; *ibidem*, AR, sygn. 24; *ibidem*, PRM-AG, sygn. 74–51; *ibidem*, Sztab Główny 1919–1939 w Warszawie (dalej: SG), sygn. 616/133, 166, 182, 218, 220, 246, 342, 349; KMS; Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej: APG), Senat Wolnego Miasta Gdańska [1808–1919] 1920–1939 [1940–1944], sygn. 260/1002, 2448; *ibidem*, Rada Portu i Dróg Wodnych w Gdańsku 1811–1945, sygn. 1027/63936; *ibidem*, Oddział w Gdyni, Kapitanat Portu w Gdyni 1922–1939, sygn. 30–33; *ibidem*, Polska Agencja Morska w Gdyni 1935–1939 [1940–1942], sygn. 1032/3, 11; AIPMS, Relacje z Kampanii 1939 roku, Szefostwo Intendentury, SEPEWE. Spółka Przemysłu Wojennego (dalej: SEPEWE), sygn. B.I.113/D; *ibidem*, PM, sygn. A.45.49/2, A.45.323/4; *ibidem*, AWLSS, sygn. A.I.2/1 i 3; CAW WBH, Oddział II, sygn. I.303.4.460, 2008, 2328, 3781, 4063, 4099, 4101, 4104, 4568–4570, 4572; RGWA, fond 308, opis 4, dzieła 100, 115, 117, 119, 123; *ibidem*, opis 19, dzieło 555; AGMAE, AR, leg. R. 1048, exp. 21–25, leg. R. 449, exp. 21; Archivo General Militar de Madrid, Madryt, Hiszpania (dalej: AGMM), Archivo de la Guerra de Liberación (dalej: AGL), Cuartel General del Generalísimo (dalej: CGG), arm. 4, leg. 267, carp. 23, rollo 24, mf.; Arquivo Nacional da Torre do Tombo, Lizbona, Portugalia (dalej: ANTT), Arquivo Salazar (dalej: AOS), cota AOS/CP-178; DTJS, t. II, s. 258, 335, 354; *ibidem*, t. IV, s. 145; *Polska–Meksyk 1918–1988. Zbiór dokumentów i materiałów*, Warszawa 1989, s. 26; *Przyczynek do historii polskiego przemysłu zbrojeniowego. Sprawozdanie Zarządu Spółki Akcyjnej „Sepewe” za rok 1938*, oprac. P. Stawecki, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1963 styczeń–marzec, R. VIII, z. 1 (27), s. 284, 288, 299, 304; W. Stachiewicz, *Wierności dochować żołnierskiej*, s. 227, 738–740; A. Wysocki, *Tajemnice*, s. 627, 628; W. Kriwicki, *W tajnej służbie Stalina*, przeł. Z. Kunert, Warszawa 2000, s. 74, 75; W.H. Greene, *Secret Agent in Spain. Autobiographical Reminiscences of Espionage in the Spanish Civil War*, London 1938, s. 112; W.T. Drymmer, *W służbie Polsce*, przypisy J. Łukasiewicz, P. Juzwa, Warszawa 1998, s. 153; J. Larios, Marquis of Larios, Duke of Lerma, *Combat over Spain. Memoirs of a Nationalist Fighter Pilot: 1936–1939*, New York 1966, s. 30, 31, 117; Coronel J. Gomá, *La guerra en el aire (vista, suerte y al toro)*, Barcelona 1958, s. 55, 142, 171; J.L. Jiménez-Arenas Martín, *Cadenas del aire*, Madrid 1973, s. 122, 131, 132, 278; F.G. Tinker Jr., *Some Still Live*, New York–London 1938, s. 20; J. Lario Sánchez, *Habla un aviador de la República*, Madrid 1973, s. 103; S. Kirkor, *Sprawy finansowe Polski w przededniu ostatniej wojny*, ZH, 1972, z. 21, s. 44, 45; T. Sołowij, *List do redakcji*, *ibidem*, 1973, z. 23, s. 237; J.B. Cynk, *Hiszpańska zagadka samolotu RWD–9 SP–DRA*, „AERO – Technika Lotnicza” 1991, nr 7–8, s. 34–37; *idem*, *Hiszpańskie tajemnice. Udział Polski w zbrojeniach wojny domowej*, *ibidem*, 1991, nr 10, s. 35–37, 39; A. Morgała, *Samoloty polskie w wojnie hiszpańskiej 1936–1939*, *ibidem*, 1991, nr 5, s. 36, 37, 40; J. Wiatr, *Przyczynki do historii materiałowego przygotowania obrony Polski w latach 1921–1939*, „Bellona. Kwartalnik Wojskowo-Historyczny” (Londyn) 1959, z. 3, s. 238–243; F. Olaya Morales, *El Oro de Negrín*, ed. correg. y aument., Móstoles 1998, *passim*; G. Howson, *Armas para España. La historia no contada de la Guerra Civil española*, trad. B. Moreno Carrillo, Barcelona 2000, *passim*; *idem*, *Aircraft of the Spanish Civil War 1936–39*, London 1990, s. 79, 258, 263; M. Íñiguez Campos, *Armas para la República. Contrabando y corrupción, julio de 1936 - mayo de 1937*, Barcelona 2022, *passim*; M.P. Deszczyński, *Eksport polskiego sprzętu wojskowego do Hiszpanii podczas wojny domowej 1936–1939*, „Kwartalnik Historyczny” 1997, R. CIV, z. 1, s. 49,

Drugim czynnikiem komplikującym stosunki z Hiszpanią narodową i kształtującym w jej elitach negatywne wrażenie stał się znaczny udział osób związanych w różny sposób z Polską w Brygadach Międzynarodowych. Prawo zabraniało, pod groźbą utraty obywatelstwa na podstawie ustawy z 1920 r., wstępowania do służby wojskowej lub przyjmowania urzędu publicznego w państwie obcym bez zgody rządu RP. W grudniu 1936 r. władze ostrzegły w „Monitorze Polskim” potencjalnych ochotników przed zaciąganiem się do wojsk walczących w Hiszpanii. W oddziałach republikańskich biło się albo służyło na ich rzecz m.in. w agitpropie i zapleczu medycznym jako lekarze ok. 4,5 tys. osób, z których aż co najmniej 2/3 zginęło. Byli to głównie przybyli z Francji Polacy, polscy Żydzi albo Francuzi polskiego pochodzenia. Z samej Rzeczypospolitej dotarło jedynie do 900 osób. Rekrutacją zajmowała się, pilnując żelaznej dyscypliny i odpowiedniego kursu ideologicznego, Komunistyczna Partia Polski, rozwiązana zresztą niedługo potem przez Stalina. Rząd starał się za wszelką cenę nie dopuścić do powrotu do kraju bojowników, którzy z jego terytorium udali się do Hiszpanii. Po stwierdzeniu służby w Brygadach automatycznie

50, 54; *Polska Hiszpanii*, wybór i oprac. *idem*, „Karta. Niezależne Pismo Historyczne” 1994, nr 12, s. 92–102; M. Casanova, *La diplomacia española durante la guerra civil*, Madrid 1996, s. 164; W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski*, t. II: 1914–1939, cz. 2, Gdańsk 1990, s. 818; R. Debicki [Dębicki], *Foreign Policy of Poland*, s. 113; M. Zgórnjak, *Wojna domowa w Hiszpanii w oświetleniu polskiego rządowego piśmiennictwa politycznego i wojskowego 1936–1939*, „Studia Historyczne” 1983, R. XXVI, z. 3 (102), s. 442–459; Generale F. Belforte, *La guerra civile in Spagna*, vol. II: *Gli interventi stranieri nella Spagna rossa*, b.m. 1938, *passim*; D. Grisoni, G. Hertzog, *Les brigades de la mer*, Paris 1979, *passim*; R. Buczek, *Człowiek do złotych interesów*, Warszawa 1991, s. 141; P. Martín Aceña, *El oro de Moscú y el oro de Berlín*, Madrid 2001, *passim*; J. Miranda, P. Mercado, *Aviones en la Guerra Civil Española 1936/1939. Ingleses, checos, polacos*, Madrid 1990, s. 7, 184–186, 191, 192, 194–196, 198, 231, 244, 247; K. Munson, *Bombarderos 1919-1939*, Madrid 1971, s. 10, 99, 132–134; J. Salas Larrazábal, *La guerra de España desde el aire. Dos ejércitos y sus cazas frente a frente*, Barcelona 1969, *passim*; *idem*, *La guerra española y las relaciones internacionales*, w: *Las Fuerzas Armadas Españolas. Historia institucional y social*, t. VII, dir. M. Hernández Sánchez-Barba, M. Alonso Baquer, 4^a ed., Madrid 1987, s. 189; J.L. de Mesa, *Los otros Internacionales. Voluntarios extranjeros desconocidos en el Bando Nacional durante la Guerra Civil (1936-1939)*, Madrid 1998, s. 196, 197; A. García Lacalle, *Mitos y verdades. La aviación de caza en la guerra española*, México 1973, s. 428; C. Shores, *Spanish Civil War Air Forces*, London 1977, s. 21; A. Peplowski, *Wywiad polski na ZSRR 1921–1939*, Warszawa 1996, s. 267; J.W. Dyskant, „*Nad całą Hiszpanią*”, s. 183; J.K. Kwiatkowski (Ren), *Komuniści w Polsce. Rodowód-taktyka-ludzie*, Bruksela 1946, s. 104; T. Cwik, *Spółczesność polskie a wojna*, 1967, s. 60, 61; J. Poksiński, „TUN”. *Tatar-Utnik-Nowicki. Represje wobec oficerów Wojska Polskiego w latach 1949–1956*, Warszawa 1992, s. 219, 220; L. Gondek, *Wywiad polski w Trzeciej Rzeszy 1933–1939. Zarys struktury, taktyki i efektów obronnego działania*, Warszawa 1982, s. 144; Z. Karpiński, *Ustroje pieniężne w Polsce od roku 1917*, Warszawa 1968, s. 151; O. Cumft, H.K. Kujawa, *Księga lotników polskich poległych, zmarłych i zaginionych 1939–1946*, Warszawa 1989, s. 17–19; M. Bron, E. Kozłowski, M. Techniczek, *Wojna hiszpańska 1936–1939. Chronologia wydarzeń i bibliografia*, Warszawa 1964, s. 42, 99.

odbierano obywatelstwo. Z kolei po stronie narodowej walczyło tylko ok. 20 polskich ochotników. Sprzedaż broni lewicowcom wraz z licznym udziałem osób związanych z RP w Brygadach Międzynarodowych powodowały, że polscy dyplomaci musieli dementować pogłoski, jakoby Warszawa wspierała Republikę. Hiszpańscy narodowcy zwracali także uwagę na sojusz Rzeczypospolitej z Francją Frontu Ludowego. Wszystko to skutkowało m.in. trudnościami w działaniu polskich korespondentów wojennych, z których część była emisariuszami wywiadu prowadzącego w Hiszpanii czynności obserwacyjne, podobnie jak podległy „dwójce” ppłk dypl. Aleksander Kędzior ze Sztabu Głównego, od stycznia 1937 r. attaché wojskowy RP w Portugalii, w tym samym miesiącu przyjęty na audiencji przez gen. Franco. Ponadto w marcu tego roku posłem w Lizbonie został Karol Dubicz-Penther, w rzeczywistości stojący na czele jednoosobowej placówki wywiadowczej, której podstawowym zadaniem pozostawało śledzenie wypadków hiszpańskich⁴⁷.

Ważnym zagadnieniem w relacjach polsko-hiszpańskich był azyl dyplomatyczny udzielony przez Poselstwo RP w Madrycie, o którym traktuje nasze opracowanie. Po ustaleniach dokonanych w styczniu 1937 r. w Genewie podczas sesji Rady Ligi Narodów z ministrem Józefem Beckiem i republikańskim ministrem stanu Julio Álvarezem del Vayo, poseł Szumlakowski udał się do Hiszpanii republikańskiej w celu wynegocjowania ewakuacji azylowanych. Ceną było wyrażenie zgody na przyjęcie chargé d'affaires Republiki w Warszawie, co stanowiło warunek rządu w Walencji. Ewakuacja została zakończona w kwietniu – zarówno sam ten proces, jak i jego późniejsze echa spowodowały daleko idący zwrot w postrzeganiu Warszawy przez Burgos. Bardzo istotne było, jak

⁴⁷ J.S. Ciechanowski, *Podwójna gra*, *passim*. Zob. także: *idem*, *La participación de ciudadanos polacos y [personas] de origen polaco en las Brigadas Internacionales*, w: *Al lado del gobierno republicano. Los brigadistas de Europa del Este en la guerra de España*, coords. M. Eiroa, M. Requena, Cuenca 2009, s. 93–132; J.S. Ciechanowski, *Polacy w Brygadach Międzynarodowych podczas hiszpańskiej wojny domowej (1936–1939). Kilka uwag o stanie badań i postulatach badawczych*, „Res Gestae. Czasopismo Historyczne. Forum” 2020, z. 10, s. 72–83; *idem*, *Presencia militar polaca en España en el siglo XX*, w: *Presencia polaca en la milicia española. The Polish Presence in the Spanish Military*, coord. E. García Hernán, Madrid 2020, s. 147–205; J.S. Ciechanowski, *Polish military presence in Spain in the 20th century*, transl. by P. Eades, w: *The Polish Presence in the Spanish Military*, coord. E. García Hernán, Madrid 2020, s. 145–201; J.S. Ciechanowski, *Polscy ochotnicy po stronie narodowej w czasie hiszpańskiej wojny domowej (1936–1939)*, w: *Studia polsko-hiszpańskie. Wiek XX*, red. J. Kieniewicz, Warszawa 2004, s. 117–151; *Dąbrowszczacy i wojna domowa w Hiszpanii. Kontekst międzynarodowy – późniejsze losy – spory o pamięć*, Gdańsk–Warszawa 2025; C. Vidal, *Las Brigadas Internacionales*, 2^a ed., Madrid 1999; A. Wysocki, *Tajemnice*, s. 491; A. Drela, *Wojna domowa w Hiszpanii a polska wojna medialna w latach 1936–1939*, praca doktorska pod kierunkiem dr. hab. J.S. Ciechanowskiego, prof. UW, na WNH KUL, obroniona w XII 2024, *passim*; KMS; AAN, MSZ, sygn. 31a, 551, 4040; RGWA, fond 308, opis 4, dzieła 113, 123, 134; AGMAE, AR, leg. R. 3510, exp. 7, *Nuestras relaciones con Polonia desde 1936-1946*, b.m. i d.